ЯКІСТЬ ДАНИХ В КІЛЬКІСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У жовтні 2016 р. в Університеті Кіпру (м. Нікосія) відбулось проміжне зібрання дослідницької мережі 21 "Кількісні методи" Європейської соціологічної асоціації. Конференція була присвячена "Якості даних в кількісних дослідженнях", темі, що хвилює дослідників, особливо після Брекзіту, а потім і виборів США, коли соціологи вкотре опинились звинуваченими в неспроможності передбачити результати голосування. Поданий огляд має на меті розглянути виступ хедлайнера конференції, присвячений аналізу даних крос-культурних досліджень, програму конференції та порядок денний наступного тринадцятого з'їзду Європейської соціологічної асоціації.

В останні десятиліття значні зусилля європейського наукового співтовариства були спрямовані на створення каркасу індикаторів для відстеження соціальних змін по всій Європі. Створено чималу кількість міжнародних порівняльних досліджень, зокрема, Україна брала участь у таких з них, як Європейське соціальне дослідження (The European Social Survey), Міжнародна програма соціального дослідження (The International Social Survey Program), Світове дослідження цінностей (The World Value Survey). Пленарне засідання конференції було присвячене порівнянню даних крос-національних досліджень, хедлайнером якого був виступ Е. Давідова, професора Університету Цюріха (Швейцарія) "Виклики аналізу крос-культурних даних" (Eldad Davidov "Challenges in the analysis of cross-cultural data").

Як зазначив ключовий доповідач, таке порівняння є надзвичайно корисним для перевірки теорії в різних країнах. Крос-національні дослідження виявляють не тільки цікаві відмінності між країнами та культурами, але й допомагають викривати такі аспекти своєї власної країни, які було б важко з'ясовувати тільки за допомогою внутрішніх даних [1]. Тож не дивно, що на підтвердження свого міркування Е. Давідов навів слова класика: "Порівняльна соціологія це не особлива галузь соціології: це і є соціологія"[2].

Проте відомо, що прагнення отримати такі дані має серйозні проблеми. Якщо опитування в межах однієї країни пов'язано з такими ризиками, як здатність людей: 1) говорити одне, а робити інше; 2) відповідати в соціально бажаній манері; 3) боятися сказати правду; то в крос-національних дослідженнях ризик є більшим. Оскільки респонденти соціалізовані в різних економічних і культурних середовищах, дослідження ускладнюється тим, що: 1) концепти, які існують в одній культурі, можуть не існувати в іншій або існувати іншим чином; 2) концепти все-таки існують, проте їх розуміння може відрізнятися; 3) концепти існують і перекладені в анкеті коректно, втім використання шкали відповідей відрізняється. Як приклад для першого випадку Е. Давідов навів цінність "безпеки" ("security"), що асоціюється з особистою безпекою в Німеччині, з державною безпекою в Ізраїлі. Ілюстрацією до другого пункту, коли розуміння концептів відрізняється, є термін "іммігрант", що може асоціюватися з різними етнічними групами в різних країнах. Прикладом використання шкали відповідей у різний спосіб є ситуація, коли респонденти мають різну манеру читати (зліва направо і справа наліво) або схильність відповідати у соціально бажаній манері, зокрема, у США виявлено, що латиноамериканці схильні погоджуватися більше, ніж інші респонденти ("yes-saying tendency"). У цілому, за результатами досліджень стилів відповідей ("response styles"), зміщення соціальної бажаності та поступливість більш поширені в культурах, які характеризуються високим рівнем колективізму. Іншими концептами, для яких перевіряється наявність еквівалентності в крос-національних дос-

[1] Davidov E. Challenges in the analysis of cross-cultural data: presentation at the ESA RN 21 Midterm Conference 2016 (Cyprus, 13–15 October 2016).
[2] Durkheim E. The Rules of the Sociological Method. New York: The Free Press, 1982. p. 157.

лідженнях, є цінності, соціальна і політична довіра, авторитаризм, національна ідентичність, соціальний капітал, задоволеність роботою тощо [3].

У відповідь на зазначені проблеми, дослідниками розроблено стандарти для порівняльних досліджень: 1) слід використовувати точний переклад запитань; 2) застосовувати такий дизайн вибірки, який можна було б порівнювати (зазвичай імовірнісні вибірки); 3) забезпечити порівняно високий рівень response rates; 4) застосовувати один і той самий спосіб проведення опитування; 5) використовувати валідні, надійні й зіставні вимірювальні інструменти [4]. Проте не завжди дослідження відповідають зазначеним стандартам, і навіть їх суворе дотримання не може гарантувати, що вимірювання є придатним для порівняння між країнами. Виступ ключового доповідача не стосувався зусиль для досягнення порівнянності даних на етапі їх збору, йшлося про статистичні підходи до вимірювання еквівалентності.

Для підтвердження важливості еквівалентності для змістовного порівняння Е. Давідов наводив приклади декількох досліджень, зокрема дослідження релігійної участі Я. Білієта на основі даних Європейського соціального дослідження [5]. Одним з показників релігійності в Європейському дослідженні є питання, в якому респондентів просять зазначити, як часто вони відвідують релігійні служби. Автор наголошує, що запитання має радикально інший сенс, коли застосовується в Туреччині (де більшість населення належить до мусульманського віросповідання), оскільки в ісламі жінки не відвідують релігійні служби. Якщо перевірку еквівалентності ігнорувати, то помилково можна зробити висновок, що Туреччина – єдина країна в Європейському дослідженні, де жінки є менш релігійними, ніж чоловіки.

Дослідження політичних орієнтацій свідчать, що сенс шкали "лівих-правих" уявлень радикально відрізняється в країнах Західної та Східної Європи [6]. Автори виявили, що поширене в дослідженнях запитання, в якому респондентам пропонується розмістити себе на шкалі від "0" (ліві політичні орієнтації) до "10" (праві політичні орієнтації), може охоплювати різні ідеологічні виміри в ліберальних, традиційних і посткомуністичних країнах Європи. Отримані результати підтверджують, що універсалістські цінності пояснюють ліві орієнтації в обох ліберальних і традиційних країнах, тоді як конформістські та традиційні цінності пояснюють праву орієнтацію. Проте цінності не пояснюють політичні орієнтації в посткомуністичних країнах. Тому порівняння відповідей на це запитання між окремими країнами може бути сумнівним.

Е. Давідов подав такі визначення поняття, що розглядається: "Еквівалентність вимірювань або її синонім інваріантність – це властивість вимірювального інструменту (в разі опитування: анкети), яка означає, що інструмент вимірює один і той концепт, одним і тим самим чином серед різних груп респондентів" [7] та "Чи справді в різних умовах спостереження і вивчення феномену, вимірювальні операції дають виміри одного і того самого атрибута" [8].

Фонс ван де Фейве організовував джерела відсутності еквівалентності в три приблизні категорії: 1) зміщення конструкту (construct bias); 2) зміщення методу (method bias); 3) зміщення питання (item bias). Зміщення конструкту означає, що теоретичний концепт має різний сенс в

[3] Davidov E. Challenges in the analysis of cross-cultural data: presentation at the ESA RN 21 Midterm Conference 2016 (Cyprus, 13-15 October 2016).
[4] Davidov E., Cieciuch J., Schmidt P., Billiet J. Measurement Equivalence in Cross-National Research. *Annual Review of Sociology*. 2014. Vol. 40. P. 55–75.
[5] Billiet J. Quantitative methods with survey data in comparative research. *A Handbook of Comparative Social Policy (2nd edition)*. Cheltenham: Edward Elgar, 2013. P. 264–300.
[6] Piurko Y., Schwartz S.H., Davidov E. Basic personal values and the meaning of left-right political orientations in 20 countries. *Political Psychology*. 2011. № 32(4). P. 537–561.
[7] Davidov E., Cieciuch J., Schmidt P., Billiet J. Measurement Equivalence in Cross-National Research. *Annual Review of Sociology*. 2014. Vol. 40. P. 9.
[8] Там само.

різних групах, як у випадку шкали політичних орієнтацій і стосується теоретичної валідності. Зміщення методу та зміщення питання належать до валідності вимірювання і можуть бути оцінені кількісним чином. Зміщення методу є наслідком дії таких чинників, як 1) відмінності у процедурі відбору респондентів; 2) відмінності у шаблонах відсутніх відповідей; 3) відмінності у рівні обізнаності зі стимулами серед груп або відмінності адміністрування анкети. Зміщення питання пов'язане з такими аномаліями, як поганий переклад або включення термінів, які мають специфічну для певної культури інтерпретацію, в результаті чого певні питання можуть функціонувати по-різному в різних культурах [9].

Наразі найчастіше для оцінки еквівалентності емпірично застосовуються методи багатогрупового конфірматорного факторного аналізу (multi-group confirmatory factor analysis), теорії латентних рис (item response theory) і аналізу латентних класів (latent class analysis). Придатними інструментами для тестування еквівалентності також є метод експлораторного факторного аналізу та багатовимірного шкалювання [10].

Чималий інтерес для дослідників представляє проблема відсутності еквівалентності та розробка підходів для тих випадків, коли еквівалентність не підтверджується даними. Адже нерідко при тестуванні дослідники отримують результати, що вказують на відсутність еквівалентності та неможливість проведення змістовного порівняння. Нині в літературі існує декілька підходів до таких випадків: знайти підгрупи країн чи концептів, для яких наявна еквівалентність і продовжити порівняння для них; установити часткову еквівалентність або вилучити нееквівалентні питання; знайти пояснення відсутності еквівалентності. Нові розробки цієї області полягають у тестуванні приблизної, а не точної, еквівалентності та процедурі вирівнювання (alignment optimization). На завершення свого виступу Е. Давідов наголосив на важливості перевірки еквівалентності концептів, в іншому випадку не має впевненості у змістовності висновків, що на практиці еквівалентність, скоріше, припускається, ніж перевіряється, проте ігнорування проблеми не є виходом [11].

У виступі другого ключового доповідача Й. Блазіуса, професора Боннського університету, Німеччина (Jörg Blasius "Another look at data quality in cross-national comparative research") йшлося про якість даних досліджень на трьох рівнях: респондентів, інтерв'юерів та співробітників організацій, що проводять опитування. Й. Блазіус навів докази того, що якість даних знижується внаслідок спрощення завдання на кожному із зазначених рівнів, зокрема, використання лише певної частини запропонованих варіантів відповідей респондентами, ставлення тільки демографічних запитань і фабрикування решти відповідей інтерв'юерами, близьке дублювання всієї анкети співробітниками організацій, що проводять дослідження.

За два дні конференції проведено дванадцять тематичних сесій: 1) крос-національні дослідження: виклики для досягнення еквівалентних результатів; 2) як гарантувати якість даних для загального користування; 3) реорганізація даних – проблеми кодування; 4) методи збільшення відповідей на сенситивні запитання; 5) стратегії побудови вибірки: інноваційні підходи; 6) ефект інтерв'юера та помилки вимірювання; 7) помилки вимірювання, продовження; 8) використання додатків з порад щодо голосування (Voting Advice Applications); 9) конструктна валідність; 10) критерії якості для крос-національних досліджень; 11) нові методи отримання кількісних даних; 12) проблеми відсутніх відповідей.

---

[9] Van de Vijver F. Towards a theory of bias and equivalence. *Zuma-Nachrichten Spezial Volume 3. Cross-Cultural Survey Equivalence*. 1998. P. 41–65; Davidov E., Cieciuch J., Schmidt P., Billiet J. Measurement Equivalence in Cross-National Research. *Annual Review of Sociology*. 2014. Vol. 40. P. 55–75.

[10] Davidov E. Challenges in the analysis of cross-cultural data: presentation at the ESA RN 21 Midterm Conference 2016 (Cyprus, 13-15 October 2016).

[11] Там само.

У конференції взяли участь 75 учасників з 14 країн світу, 33 студенти та аспіранти, 42 доктори наук. Найбільша кількість учасників була з Кіпру (понад 13), Німеччини (8 учасників), Австрії, Швейцарії та Польщі (по 4 учасники). Крім наукової частини програма конференції передбачала соціальні події: екскурсії та вечерю. У заключний третій день конференції відбувся семінар з моделювання структурними рівняннями (Structural Equation Modelling), що провів Й. Майерл (Jochen Mayerl), Університет Кайзерслаутерн, Німеччина. Семінар охоплював такі теми, як проблеми специфікації, причинності, ефекти взаємодії латентних змінних і порівняння різних програмних пакетів для моделювання.

Наступна зустріч дослідницької мережі 21 "Кількісні методи" відбудеться в Афінах (Греція) з 29 серпня по 1 вересня 2017 р. в рамках XIII конференції Європейської соціологічної асоціації "Руйнування-будування Європи: капіталізм, солідарності, суб'єктивності". Дослідницька мережа розглядатиме такі питання: можливості й обмеження багаторівневих моделей; вимірювання переконань, суджень і дій (нові методи й індикатори); питання вибірки в кількісних дослідженнях; поведінка відповіді (response behaviour) й якість даних в опитуваннях; узгодження соціально-демографічних змінних для порівняльних досліджень; аналіз соціальних мереж; виклики big data в кількісних дослідженнях. Повний текст запрошення до участі у XIII конференції Європейської соціологічної асоціації від дослідницької мережі 21 "Кількісні методи" публікується далі. *Детальніше про 13-ту конференцію Європейської соціологічної асоціації можна ознайомитись на сайті асоціації* – **http://www.europeansociology.org/conferences/13th-conference-2017/.**

А.О. Домаранська,
канд. соціол. наук,
молодший науковий співробітник відділу соціальних структур
Інституту соціології НАН України
вул. Шовковична, 12, Київ, 01021, e-mail: adomaranska@gmail.com

A.O. Domaranska,
PhD. (Sociology),
junior scientific fellow, department of social structures,
Institute of Sociology NAS of Ukraine,
12 Shovkovychna Str., Kyiv, 01021, e-mail: adomaranska@gmail.com